

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КОНЦЕПЦІЇ ДЖ. РОУЛЗА

В статті розглядаються особливості трактування політичної справедливості в концепції Джона Роулза. Поява концепції справедливості американського дослідника Джона Роулза ознаменувало собою новий етап в науковому дослідженні проблеми справедливості. Він ставить питання про недостатність розвитку сучасного капіталізму в плані вирішення соціальних, політичних та економічних проблем. Згідно з концепцією Роулза майбутнє суспільство має бути не тільки ефективним, як до цього закликали теоретики і практики індустріального суспільства, а й справедливим. В першу чергу для існування справедливості необхідна неупереджена система впорядкування інститутів. Головним предметом справедливості, на думку Роулза, є основна структура суспільства, під якою він розуміє всю сукупність найбільш важливих соціальних, правових, політичних і економічних інститутів, основною функцією яких є розподіл переваг і тягот, що впливають з соціальної співпраці членів даного суспільства. З точки зору Роулза проблеми справедливості стають на порядок денний, коли виникає необхідність громадської оцінки діяльності відповідних інститутів для того, щоб збалансувати легітимні конкуруючі інтереси і домагання членів суспільства. Іншими словами, проблема легітимності виникає тоді, коли легітимні права людей приходять в зіткнення один з одним. Справедливість в першу чергу починається з вибору основоположного принципу устрою політичної, соціальної і правової системи суспільства, яка повинна регулювати всі подальші реформи інститутів.

Ключові слова: Джон Роулз, справедливість, соціальна справедливість, політична справедливість, чесність.

Шуліка А.А., Особенности понимания политической справедливости в концепции Дж. Ролза

В статье рассматриваются особенности трактовки политической справедливости в концепции Джона Ролза. Появление концепции справедливости американского исследователя Джона Ролза ознаменовало собой новый этап в научном исследовании проблемы справедливости. Он ставит вопрос о недостаточности развития современного капитализма в плане решения социальных, политических и экономических проблем. Согласно концепции Роулза будущее общество должно быть не только эффективным, как к этому призывали теоретики и практики индустриального общества, но и справедливым. В первую очередь для существования справедливости необходимо беспристрастная система упорядочения институтов. Главным предметом справедливости, по мнению Роулза, есть основная структура общества, под которой он понимает всю совокупность наиболее важных социальных, правовых, политических и экономических институтов, основной функцией которых является распределение преимуществ и тягот, вытекающих из социального сотрудничества членов данного общества. С точки зрения Роулза проблемы справедливости становятся на повестку дня, когда возникает необходимость общественной оценки деятельности соответствующих институтов для того, чтобы сбалансировать легитимные конкурирующие интересы и притязания членов общества. Иными словами, проблема легитимности возникает тогда, когда легитимные права людей приходят в соприкосновение друг с другом. Справедливость в первую очередь начинается с выбора основополагающего принципа устройства политической, социальной и правовой системы общества, которая должна регулировать все дальнейшие реформы институтов.

Ключевые слова: Ролз, справедливость, социальная справедливость, политическая справедливость, честность.

Shulika A.A., Understanding of the features of political justice in the concept of John Rawls

The article deals with the features of the interpretation of political justice in the concept of John Rawls. The emergence of the concept of justice by American researcher John Rawls would mark a new stage in the scientific study of the problem of justice. He raises the question of the lack of development of modern capitalism in terms of solving social, political and economic problems. According to Rawls's concept, the future society should not only be effective, as the theorists and practices of industrial society have called for, but also fair. First of all, for the existence of justice, an unbiased system of ordering institutions is needed. The main subject of justice, according to Rawls, is the basic structure of society, under which he understands the whole set of the most important social, legal, political and economic institutions, the main function of which is the distribution of advantages and burdens arising from the social cooperation of members of the society. From Rawls's point of view, justice issues are on the agenda when there is a need for a public assessment of the activities of the relevant institutions in order to balance legitimate competing interests and harassment of members of society. In other words, the problem of legitimacy arises when the legitimate rights of people come into contact with each other. Justice in the first place begins with the choice of the fundamental principle of the political, social and legal system of society, which should regulate all further institutional reforms. J. Rawls defines political justice as «the constitutionality of justice», that is, in his understanding, the validity of the functioning of the political sphere, the organization of public administration and the political regime.

Keywords: John Rawls, justice, social justice, political justice, fairness.

Постановка проблеми. В останні кілька десятиліть проблеми справедливості, в першу чергу справедливості соціальної та політичної, займають істотне місце в політичній науці і моральній філософії. Зростаючий інтерес до цієї теми викликаний багатьма причинами, в тому числі пошуком оптимальної моделі соціальної держави, що відповідає вимогам часу, а також інтеграційними процесами в Європі, які ставлять питання про знаходження нової ідентичності.

Найбільш перспективною (і затребуваною на сьогоднішній день представляється концепція справедливості Дж.Роулза. Він відштовхується від норм справедливості в широкому сенсі, або «реальної справедливості», яка виступає основою подальших суспільних договорів. А останні мають на увазі встановлення належних форм правління і, в разі необхідності, можливість зміни суспільного устрою

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом проблема формування соціальної і політичної справедливості набуває великої уваги багатьох дослідників. Особливу увагу в контексті дослідження політичної справед-

ливості мають роботи Джона Роулза «Теорія справедливості» і «Політичний лібералізм». Такі дослідники як Л. Ляпіна, А. Сен, Е. Уелсон аналізували особливості використання концепції Дж. Роулза в сучасній політичній сфері.

Метою дослідження є аналіз трактування політичної справедливості в концепції Дж. Роулза.

Виклад основного матеріалу. Як ми вже відзначали важливою частиною сучасної політичної науки є дослідження теорії справедливості. Одне з найбільш значущих досліджень в даній сфері є концепція Джона Роулза. Дослідник визначає норми справедливості для державного розвитку, а також досліджує норми справедливості в політичному та моральному контексті. Незважаючи на визнання багатьох деякі дослідники (наприклад, А. Сен [8]) критикують Джона Роулза за дещо односторонній підхід до розуміння справедливості.

Можна сказати, що ідеї, висловлені у праці «Теорія справедливості», досі викликають гострі дискусії. Однак практично всі сходяться в тому, що концепція Роулза увібрала в себе самі сильні сторони нормативної філософії

лібералізму і по праву може вважатися яскравим прикладом використання розподільної парадигми справедливості.

Дж. Роулз описував роль справедливості в соціальній співпраці і її вплив на формування і функціонування базової структури суспільства. В основі трактування справедливості у Роулза знаходиться розуміння справедливості як чесності, «адже чесність в нього трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціально-політичної взаємодії (так би мовити рівність результатів, протиставлена у сучасній соціальній теорії ідеї рівності можливостей, або, що є тим самим, простій формальній рівності життєвих шансів)» [2, с. 16].

Теорія справедливості Дж. Роулза узагальнює і переводить на більш високий рівень впливу на сучасне суспільно-політичне життя традиційну концепцію суспільного договору. Основна ідея його теорії полягає у «поданні концепції справедливості, яка узагальнює і переносить на більш високий рівень абстракції знайому теорію суспільного договору, ніж скажімо у Дж. Локка, Ж. Руссо та І. Канта» [6, р. 10].

При цьому основною метою свого дослідження Дж. Роулз називає розробку теорії справедливості, яка повинна бути «життєздатною альтернативою класичним вченням справедливості і розвитку, які вже давно домінують в нашій традиції політичної філософії» [6, р. 3].

Справедливість виступає основою для оцінки соціальних і політичних інститутів в суспільстві і державі. Основи формування політичної сфери й інститути, які забезпечують функціонування політичної системи, якими б ефективними та добре організованими вони не були, повинні бути реформовані або скасовані, якщо вони не відповідають поняттям соціальної і політичної справедливості. Саме тому, на думку Дж. Роулза, в справедливому суспільстві свободи рівноправного громадянства приймаються як усталені; а права, забезпечені справедливістю, не підлягають політичному популістському впливу або впливу миттєвих соціальних інтересів.

Для розробки ефективної теорії справедливості в першу чергу Роулз розглядав роль принципів справедливості. Становлення принципів справедливості лежить в основі функціонування суспільства, яке розуміється як більш-менш самодостатнє об'єднання осіб, що в своїх відносинах один з одним визнають певні правила поведінки обов'язковими і які в більшості своїй діють відповідно до них. За Роулзом ці правила визначають систему співпраці, спрямовану на благо тих, хто становить суспільство. «Хоча суспільство і є кооперативним підприємством для взаємної вигоди, воно, як правило, характеризується конфліктом, а також ідентичністю інтересів» [5, р. 659]. Можна сказати, що Дж. Роулз наполягає на необхідності існування ідентичності інтересів в державі та суспільстві, оскільки соціальна співпраця робить можливим краще життя для всіх. Але при цьому в даній концепції визнається можливість існування конфлікту інтересів з тієї причини, що «людям небайдуже, як розподіляються великі вигоди, одержувані в результаті їх співробітництва, оскільки для досягнення своїх цілей кожен з них віддає перевагу великій, а не меншій частці» [6, р. 109].

Для вибору найбільш ефективних соціально-політичних механізмів, які повинні визначати ефективний перерозподіл переваг і ресурсів, необхідний комплекс принципів. Ці принципи є принципами соціальної справедливості: вони забезпечують спосіб розподілу прав і обов'язків основних соціально-політичних інститутів і визначають належний розподіл благ і форми соціального співробітництва. Двома основними принципами справедливості згідно Дж. Роулзу виступають: «по-перше, кожна людина повинна мати рівні права щодо найбільш великої схеми рівних основних свобод. А по-друге, соціальні й економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб з них можна було розумно очікувати переваг для всіх; доступ до положення і посад був би відкритий для всіх» [3, с. 8].

Виходячи із запропонованих принципів, основним предметом справедливості для Роулза є базова структура суспільства, точніше,

те, яким чином основні соціально-політичні інститути розподіляють основні права та обов'язки і визначають розподіл переваг від соціального співробітництва. Під основними соціально-політичними інститутами розуміється політичні форми управління (у Роулза, політична конституція) і основні економічні та соціальні механізми регулювання взаємовідносин у суспільстві.

Саме на основі виділення основних принципів справедливості Дж. Роулз говорить про переосмислення концепції суспільного договору, метою якої є створення певної форми управління, а формування на основі принципів справедливості базисної структури суспільства, вихідної угоди про початкове положення рівності в якості визначальної основної умови об'єднання громадян в єдиний соціум [5, р. 659]. Справедливість в першу чергу починається з вибору основоположного принципу устрою політичної, соціальної і правової системи суспільства, яка повинна регулювати всі подальші реформи інститутів. Потім, обравши концепцію розвитку можна припустити, що вони повинні обрати Конституцію і законодавчий орган для прийняття законів і так далі відповідно до погоджених принципів організувати функціонування політичної, соціальної і правової системи суспільства.

«Ці принципи справедливості повинні регулювати всі подальші соціально-політичні угоди і домовленості, у них зазначаються види соціального співробітництва, які може бути налагоджено, і форми державного управління, які можуть бути створені» [6, р. 115]. Роулз зазначає, що у вихідному положенні необхідно визначитися з підходами до визначення рівності в соціальній і політичній системі. На думку Дж. Роулза таких підходів два: «перший вимагає рівності при розподілі основних прав і обов'язків, а другий стверджує, що соціальна і економічна нерівність природна, наприклад нерівність у розподілі багатства і влади, але лише за умови компенсації, перерозподілу для всіх, зокрема для найменш благополучних членів суспільства» [6, р. 120]. Ці принципи по ідеї повинні виключати виправдання несправедливості соціально-політичних інститутів

на тій підставі, що несправедливість деяких соціальних груп компенсується загальним розвитком суспільства.

Але при цьому Дж. Роулз визнає, що хоч суспільство і є спільною формою взаємодії для загальної вигоди, але все одно характеризується конфліктом, а також не ідентичністю інтересів. Таким чином, необхідна певна політична форма взаємодії для вибору між різними соціальними механізмами, принципами, які визначають форму перерозподілу переваг і ресурсів для укладення угоди про належні форми перерозподілу. Ця форма визначається розвитком політичної справедливості в суспільстві.

Дж. Роулз визначає політичну справедливість як «справедливість конституції», тобто в його розумінні це справедливість функціонування політичної сфери, організації державного управління та політичного режиму. Політична справедливість має два аспекти: «по-перше, політична справедливість повинна закріплювати справедливую систему державного управління, яка відповідає вимогам рівної свободи; по-друге, вона повинна бути сформульована таким чином, щоб з усіх можливих справедливих домовленостей саме вона, швидше за все, призвела до створення справедливої та ефективною системи законодавства» [6, р. 194].

При цьому Дж. Роулз зазначає, що коли він згадує принцип рівної свободи відносно до політичної сфери, то має на увазі в першу чергу «принцип рівної участі», що в сучасному політологічному дискурсі можна трактувати як форму демократії участі. Принцип рівної участі вимагає, щоб усі громадяни мали рівне право брати участь в політичному (конституційному) процесі, що встановлює закони і правила, яких вони повинні дотримуватися. Політична справедливість ґрунтується на ідеї про те, що необхідні загальні принципи та інтереси, які повинні розроблятися з точки зору дотримання певної початкової ситуації рівності участі в політичному процесі прийняття рішень, у якій справедливо представлена кожна людина. Принцип участі переносить поняття політичної справедливості з почат-

кового положення в систему загальних соціально-політичних правил розвитку. «Якщо держава має намір здійснювати остаточну і примусову владу над певною територією і якщо воно таким чином справляє постійний вплив на перспективи громадян у політичному житті, то конституційний процес повинен зберігати рівне представництво первісної позиції в тій мірі, в якій це практично можливо» [4, с. 74].

Дж. Роулз вважав, що конституційна демократія може бути організована таким чином, щоб забезпечити дотримання принципу участі. Принцип участі ґрунтується на існуванні політичних (конституційних) гарантій певних свобод, зокрема, свободи слова і зібрань, свободи створення політичних асоціацій, також визнається право існування опозиції, можливість існування конфлікту політичних переконань, інтересів і поглядів повинна сприйматися як нормальний стан політичного процесу. «Відсутність єдності є частиною структури справедливості, оскільки розбіжності неминуче існують навіть серед чесних людей, які бажають слідувати одним і одними й тими ж політичним принципам. Без концепції лояльної опозиції і прихильності конституційним правилам, які її виражають і захищають, політика демократії не може бути адекватною» [6, р. 196].

Підкреслюючи важливість рівної політичної свободи для забезпечення політичної справедливості Дж. Роулз актуалізує проблему масштабів політичної свободи. Оскільки принцип більшості повинен використовуватися як практична необхідність, проблема полягає в тому, щоб визначити, які обмеження найкраще підходять для досягнення цілей політичної свободи та справедливості. «Держава має вжити заходів для підвищення цінності рівних прав на участь усіх членів суспільства, вона повинна гарантувати справедливую можливість брати участь в політичному процесі і впливати на нього» [6, р. 197].

Демократичний режим передбачає свободу слова і зборів, а також свободу думки і совісті. Ці інститути демократії участі необхідні для ефективного функціонування сфери політич-

ної справедливості. На думку Дж. Роулза, для розвитку участі у демократичних процесах і прийняття політичних рішень необхідно створення певного громадського форуму, який повинен бути вільним і відкритим для всіх і проводитися на постійній основі, а всі громадяни повинні мати засоби для інформування про політичні процеси. «Вони повинні бути в змозі оцінити, як напрямки державної політики впливають на їх добробут і яка політика просуває концепцію суспільного блага» [4, с. 48]. Крім того, у громадян і різних соціальних груп повинна бути справедлива можливість внести альтернативні пропозиції до порядку денного політичної дискусії.

У концепції Роулза велика увага приділяється можливостям проведення політичних дебатів у процесі прийняття політичних рішень. У даній концепції важливо дотримувати принцип справедливості і рівності, адже принцип участі втрачає свою цінність, коли у певних соціальних груп з'являється можливість використовувати свої переваги. «Нерівність дозволить тим, хто має перевагу, чинити більший вплив на розвиток законодавства. Свого часу вони, ймовірно, набудуть переважного значення при вирішенні соціальних питань» [8, р. 161].

При цьому нерівність у розподілі ресурсів і багатства, набагато перевищує те, що сумісно з політичною рівністю, допускається в демократичних політичних режимах. Це трапляється тому, що «державні ресурси не були спрямовані на підтримку інститутів, необхідних для забезпечення справедливої політичної волі» [9, р. 96]. Це пов'язано з тим, що демократичний політичний процес регулюється суперництвом, на конкурентній основі. Наслідки несправедливості в політичній системі є серйозними і довгостроковими. Політична влада швидко накопичується і стає нерівноправною; і, використовуючи примусовий апарат держави ті, хто отримує перевагу, часто можуть затвердити своє становище. Таким чином, нерівність в економічній і соціальній системі може незабаром підірвати політичну рівність, яка могла б існувати в сприятливих демократичних умовах. Тоді при

конструюванні державної політики необхідно «міркувати з точки зору тих, хто володіє меншою політичною свободою» [6, р. 1997]. Нерівність у політичній сфері завжди повинна бути виправдана для тих, хто знаходиться в несприятливому становищі. Це стосується всіх основних соціальних благ і особливо свободи.

Саме тому в контексті забезпечення політичної справедливості для Роулза важливо, щоб політична система («конституція») встановлювала рівні права на участь у державних справах і щоб приймалися заходи для збереження справедливого захисту політичних свобод. «В розвиненій демократичній державі лише невелика частина людей регулярно присвячує більшу частину свого часу політиці, але їх представники мають більш-менш рівномірно залучатися з усіх верств суспільства» [6, р. 197]. Тобто групи інтересів повинні мати своїх активних членів, які представлятимуть проблеми своїх груп.

У своїй праці «Політичний лібералізм» [7] Дж. Роулз уточнив дефініцію справедливості з урахуванням реальних суспільних умов, перевівши її в політичну площину. У зв'язку з цим він ставить питання про «можливість тривалого існування стабільного і справедливого суспільства вільних і рівних громадян, суттєво розділених розумними, але несумісними релігійними, філософськими і моральними установками» [7, р. 54]. За висновком Роулза, відповідь на це питання слід шукати в переході від філософської до суто політичної доктрини справедливості. Будучи байдужою до моральних, релігійних і метафізичних поглядів громадян, така доктрина може стати підставою стабільного політичного співтовариства.

Справедливе суспільство – це «суспільство, яке складає частину нашого звичайного людського світу, той світ гідності якого ми не помічаємо, поки не втратимо його. Саме в такому суспільстві всім гарантований рівний статус вільних громадян, широкий соціальний діалог та взаємовигідне співробітництво» [1, с. 185]. Важливо відзначити, що, згідно з

Роулзом, подібна організація властива тільки егалітарним суспільствам і не слід шукати її в ієрархічних суспільствах з їх ієрархічною справедливістю.

У контексті політичної справедливості Роулз звертається також до ідей необхідного консенсусу, пріоритету належного над благом. На думку Роулза, такого роду консенсус досяжний виключно в публічній сфері, звільненій від всеосяжних доктрин, які повинні бути витіснені в сферу приватного.

Справедливість по відношенню до концепції Роулза вимагає, щоб уряд був нейтральним, коли справа доходить до різних доктрин і переконань про концепції добра. Це пояснюється тим, що концепція блага не може бути узагальнена в плюралістичному суспільстві, оскільки різні групи дотримуються різних, несумісних, але розумних уявлень про те, що таке благо. «Тому шлях вперед полягає в тому, щоб подумати про те, що є правильним для взаємної вигоди всіх членів суспільства в інтересах досягнення політичної стабільності і соціальної справедливості» [9, р. 96].

Висновки. Таким чином, в теорії справедливості Роулз прагнув узагальнити і підняти на більш високий рівень традиційну доктрину теорії суспільного договору і прагнув показати, що ця доктрина є дуже ефективним способом вирішення проблеми справедливості в суспільстві.

Роулз наполягає, що спроба регламентувати і окреслити всеосяжний режим моралі в суспільстві неможлива через реальність плюралізму у віруваннях, релігії та філософії членів суспільства. З іншого боку, члени товариства можуть створити платформу для узгодження принципів справедливості, які вони можуть прийняти, і з цим вони можуть зрозуміти, що таке політична справедливість. Таким чином, два принципи справедливості легше розуміються з політичної точки зору, коли державне управління стає продуктом і процесом згоди.

Проте, теорію Дж. Роулза слід вважати найбільш розробленою і фундаментальною на сьогоднішній день теорією справедливості.

Бібліографічні посилання

1. Гаврилова И. Н. Современные теории социальной справедливости. *Журнал политической философии и социологии политики «Полития. Анализ. Хроника. Прогноз»*. 2009. № 1. С. 182-189.
2. Ляпіна Л. А. Концепція соціальної справедливості Джона Ролза як теоретичне підґрунтя теорії мультикультуралізму. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія : Філософія. 2015. Т. 257, Вип. 245. С. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdof_2015_257_245_4
3. Пирогов Г. Г., Ефимов Б. А. Социальная справедливость: генезис идей. *Социологические исследования*. 2008. № 9. С. 3-11.
4. Habermas and Rawls. *Disputing the Political*. Edited By James Gordon Finlayson, Fabian Freyenhagen. Edition 1st. New York: Routledge, 2010. 328 p.
5. Mason A. Rawlsian Theory and the Circumstances of Politics. *Political Theory*. Volume 38, issue 5, 2010. P. 658-683.
6. Rawls J. *A theory of justice*. Harvard University Press, 1999. 538 p. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
7. Rawls J. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 401 p.
8. Sen A. *The idea of justice*. Cambridge: The belknap. 2009. 467 p.
9. Welson E. *John Rawls' political liberalism: implication for Nigeria's democracy*. University of Exeter, 2011. 235 p. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3213/WelsonE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

References

1. Gavrilova I. N. Sovremennyye teorii sotsialnoy spravedlivosti. *Zhurnal politicheskoy filosofii i sotsiologii politiki «Politiya. Analiz. Hronika. Prognoz»*. 2009. № 1. S. 182-189.
2. Liapina L. A. *Kontsepsiia sotsialnoi spravedlyvosti Dzhona Rolza yak teoretychne pidgruntia teorii multykulturalizmu. Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»]*. Serii: Filosofiia. 2015. T. 257, Vyp. 245. S. 15-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdof_2015_257_245_4
3. Pirogov G. G., Efimov B. A. Sotsialnaya spravedlivost: genezis idey. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. 2008. № 9. S. 3-11.
4. Habermas and Rawls. *Disputing the Political*. Edited By James Gordon Finlayson, Fabian Freyenhagen. Edition 1st. New York: Routledge, 2010. 328 p.
5. Mason A. Rawlsian Theory and the Circumstances of Politics. *Political Theory*. Volume 38, issue 5, 2010. P. 658-683.
6. Rawls J. *A theory of justice*. Harvard University Press, 1999. 538 p. URL: http://www.consiglio.regione.campania.it/cms/CM_PORTALE_CRC/servlet/Docs?dir=docs_biblio&file=BiblioContenuto_3641.pdf
7. Rawls J. *Political Liberalism*. Columbia University Press, 1993. 401 p.
8. Sen A. *The idea of justice*. Cambridge: The belknap. 2009. 467 p.
9. Welson E. *John Rawls' political liberalism: implication for Nigeria's democracy*. *University of Exeter*, 2011. 235 p. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10036/3213/WelsonE.pdf?sequence=1&isAllowed=y>